

*Gražina Miniotaitė**

*Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija
Kultūros, filosofijos ir meno institutas*

Tapatybės paieškos šiuolaikinėje Lietuvos užsienio politikoje: tarp Šiaurės ir Rytų dimensijų**

Straipsnyje mėginama pažvelgti į nepriklausomos Lietuvos užsienio ir saugumo politiką kaip į valstybės identiteto formavimosi procesą. Analizė grindžiama socialinio konstruktivizmo metodologija, pabrėžiančia lemiamą nematerialių veiksnių vaidmenį tarptautinės sistemos raidoje. Straipsnis pradedamas Lietuvos geopolitinės aplinkos, kaip skirtingai konstruojamų identitetų sąveikos, pristatymu. Šiame kontekste nagrinėjama Lietuvos vieta ir vaidmuo ES Šiaurės dimensijoje iki narystės ES ir jai tapus ES nare. Analizuojant Lietuvos užsienio politikos gaires po dvigubos plėtros etapo plačiau apžvelgiamos jos dalyvavimo naujausiose ES užsienio politikos iniciatyvose problemos ir perspektyvos bei jos santykis su ES Rytų dimensija. Straipsnyje teigiama, kad Lietuva, siekdama tapti regioninio bendradarbiavimo centru, kuria pilietinės valstybės tapatybę telkdama kitas valstybes sektino pavyzdžio galia. Tačiau regioninė Lietuvos tapatybė dar tik formuojasi: užsienio politikoje pretenzijos sujungti Šiaurę, Pietus ir Rytus idėjiškai yra nepakankamai pagrįstos, o regioną vienijančio naratyvo tėra tik užuomazgos. Savo nuostatomis Lietuvos užsienio politikos pagrindimas yra artimesnis ES Šiaurės, o ne Rytų dimensijai.

Mes jau NATO, kitaip pasaulį matom¹

Ivadas

2004 metų gegužė, kai Lietuva pradėjo egzistuoti kaip visateisė NATO ir ES valstybė, tarsi dalija šiuolaikinę Lietuvos istoriją į dvi dalis: laikotarpį iki narystės ir etapą jai tapus šių organizacijų nare. Prasidėjęs naujas valstybės raidos etapas neišvengiamai kelia valstybingumo pagrindų, jos tikslų bei vaidmens naujomis sąlygomis pagrindimo klausimus. Neatsitiktinai Lietuvos politiniame diskurse vyrauja politikos rekonceptualizavimo temos. Tai praktiškai pasireiškia anksčiau suformuluotų strateginių dokumentų svarstymu (Saugumo pagrindų įstatymo, užsienio politikos sampratos), įtraukiančiu į diskusijas gana plačius visuomenės sluoksnius. Valstybės ir mokslo institucijos, žiniasklaida kalba apie būtinybę formuoti ir pagrįsti naująją Lietuvos užsienio ir saugumo politiką atsižvelgiant į pakitusį valstybės statusą. Ta-

* *Dr. Gražina Miniotaitė* – Lietuvos karo akademijos Politikos mokslų katedros docentė, Kultūros, filosofijos ir meno instituto vyresnioji mokslo darbuotoja. Adresas: Šilo g. 5a, 10322 Vilnius, tel. 8-5-2103569, e.l. paštas grazinam@ktl.mii.lt

** Straipsnis parašytas bendradarbiaujant su ES COST programos „Socialinis grėsmių konstravimas“ dalyviais.

¹ Lietuvos jaunimo organizacijų tinklalapio moto. Žr.: <http://www.lijot.lt/nato>, 2004 08 14.

čiau ar iš tiesų 2004 metų sutartys *sukūrė* naują valstybę? Ar 2004 metų Lietuva yra kitokia negu 2003-ųjų? Tokie ir panašūs klausimai atkreipia dėmesį į *kintančios* valstybės analizės problemškumą. Tarptautinės politikos analitikai pabrėžia, kad valstybės kaita negali būti aiškinama kaip vieno objekto, pasižyminčio tam tikromis ypatybėmis, pakeitimas kitu, tai – *procesas*, kurio metu gimsta nauja kokybė. Dėl to kyla klausimas – kaip aprašyti, analizuoti šį *procesą*? Tai vienas pagrindinių pastarųjų metų teorinių tarptautinių santykių studijų klausimų.

Mėginimai konceptualizuoti tikrovę kaip procesą, išvelgti jos *paslankumą, takumą, kintamumą* (angl. *mobility, fluidity and change*)² yra būdingi visiems socialiniams mokslams, besivaduojantiems iš ilgą laiką vyravusios pozityvistinės epistemologijos bei objektyvistinės ontologijos. Analizuojant tarptautinius santykius, šalia jau įsitvirtinusio racionalistinio teorizavimo, aiškinančio socialinę tikrovę kaip nekintančių objektų, pasižyminčių tam tikromis ypatybėmis, sąveiką (realizmas, neorealizmas, neoliberalizmas), vis didesnę svarį įgyja vadinamosios reflekyvinės teorijos, pabrėžiančios konstitutyvų tikrovės pobūdį (konstruktyvizmas, postmodernizmas, feministinės teorijos, normatyvinė teorija, kritinė teorija ir istorinė sociologija)³. Metodologinis posūkis prie *tikrovės – proceso* analizės pareikalavo naujo konceptualaus mechanizmo, kuris dar tebekuriamas. Kuriant teorinius analizės instrumentus dažniausiai pasitelkiamos postmodernizmo filosofijos bei šiuolaikinės lingvistikos išvalgos: socialinė tikrovė analizuojama kaip diskursyvinė erdvė, kaip kalbos aktas, kaip komunikacinis veiksmas. Kintančiai tikrovei išreikšti arba kuriamos naujos sąvokos, arba naujas turinys suteikiamas jau įsitvirtinusioms. Ypatingo dėmesio ir naujo konceptualizavimo susilaukė kolektyvinio (valstybės) identiteto sąvoka: „Pasaulis be identiteto yra chaoso, visur prasiskverbiančio neapibrėžtumo pasaulis, kuris daug pavojingesnis negu anarchija“, „jokia stabili politinė tvarka negali egzistuoti be esminio bendrumo jausmo ir bendro identiteto“⁴. Šiose citatose atsispindi tai, kas po šaltojo karo valstybių tiek vidaus, tiek užsienio politikoje ypač aktualinama kaip mobilizuojanti grupinio identiteto funkcija.

Visos tarptautinių santykių analizės teorijos pripažįsta, kad egzistuoja ryšys tarp valstybės identiteto ir jos užsienio saugumo politikos, tačiau šios sąsajos aktualinimas daugiausia siejamas su socialinio konstruktyvizmo metodologija. Egzistuoja bent keletas gana skirtingų konstruktyvizmo variantų, jiems bendra – požiūris į tarptautinę bendruomenę kaip į intersubjektyviai konstruojamą identitetų santykį. Kaip pažymi A. Wendtas: „Pagal racionalistinę strategiją identitetas ir interesai yra traktuojami kaip egzogeniniai ir pastovūs veiksniai, formuojantys veikėjų lūkesčius dėl vienas kito elgesio. Pagal konstruktyvizmo strategiją identitetas ir interesai traktuojama-

² Albert M., Jacobson D. and Lapid Y., eds., *Identities, Borders, Orders: Rethinking International Relations Theory*, Minnesota: University of Minnesota Press, 2001, p. 2.

³ Plačiau apie naujas teorines prieigas žr.: Steve S., „New Approaches to International Theory“, in: Baylis J., Smith S., eds., *The Globalization of World Politics*, Oxford: Oxford University Press, 1997, p. 165–190.

⁴ „A world without identities ‘is a world of chaos, a world of pervasive and irremediable uncertainty, a world much more dangerous than anarchy“, „Non enduring political order can exist without a substantial sense of community and shared identity“, Albert M., (2 išnaša), p. 15.

mi kaip priklausomas kintamasis sąveikos procese. Struktūriniai pokyčiai įvyksta tada, kai veikėjai iš naujo apibrėžia, kas jie yra ir ko jie nori⁵.

Tiek individualaus, tiek grupinio identiteto egzistavimo prielaida yra *aš* (virdaus) ir *kitas* (išorės) išskyrimas. Kolektyvinio identiteto egzistavimas priklauso nuo grupės gebėjimo išlaikyti bendrumo jausmą bei nuolat atkurti jos solidarumo istoriją, apibrėžiančią grupę tam tikroje erdvėje ir laike⁶. Valstybėje vyraujanti identiteto samprata formuojasi iš daugybės galimybių ir galiausiai išvirtina kaip pasaulio padalijimo į *mus* ir *kitus* istorija, kitaip tariant – naratyvas. Tautos, nacionalinio intereso, nacionalinio saugumo sąvokos įgyja reikšmę tik dėl grupę vienijančio naratyvo. Jis yra pagrindinė grupės identiteto reprezentavimo forma⁷. Vartojant *Foucault* terminiją, grupės identitetas gali būti apibūdinamas kaip diskursyvus darinys, pasireiškiantis per įvairias diskursyvias praktikas. Savo ruožtu diskursyvioje praktikoje generuojamos naratyvios struktūros, kurios turi konstitutyvų poveikį politiniams procesams⁸. Šiuolaikinėje naratologijoje vienas iš grupių identitetą išreiškiančių naratyvų analizės metodų yra dekonstrukcija, atskleidžianti juose slypinčias binarines opozicijas: vidus/išorė, aš/kitas, identitetas/skirtis (angl. *identity/difference*), atskirybė/bendrybė⁹.

Remiantis identiteto kaip diskursyvaus darinio samprata daroma išvada, kad „tautinės valstybės neturi ikidiskursinio stabilaus identiteto. Valstybės nėra baigtinės esybės, įtampa tarp identiteto reikalavimų ir jį kuriančių praktikų niekada negali būti visiškai įveikta, kadangi performatyvi identiteto prigimtis niekada negali būti visiškai atskleista. Šis valstybių būties paradoksas verčia jas nuolat atsinaujinti: <...> valstybės visada yra (ir turi būti) tapsmo procese“¹⁰. Valstybė – tai „nuolatinis politinis uždavinys“¹¹. Pagrindinė valstybės identiteto kūrimo praktika yra užsienio ir saugumo politika¹². Kiekvienos valstybės istorijoje yra jos identitetą pagrindžiančio naratyvo išvirtinimo laikotarpis, kurio metu formuojasi naujos metaforos ir jį stabilizuojančios taisyklės. Lietuvos tapatybės formavimosi procesui esminė yra „grįžimo

⁵ „The rationalist strategy treats identities and interests as exogeneously given and constant, and focuses on the factors shaping actors expectations about each other's behaviour. The constructivist strategy treats identities and interests as endogeneous to interaction and thus a dependent variable in process. Structural change occurs when actors redefine who they are and what they want“. Wendt A., *Social Theory of International Politics*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999, p. 336–37.

⁶ McSweeney B., *Security, Identity and Interests: A Sociology of International Relations*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999, p. 163.

⁷ Išsamiau žr.: Currie M., *Postmodern Narrative Theory*, New York: St. Martin Press, 1998.

⁸ Žr.: Halabi Y., „The Expansion of Global Governance into the Third World: Altruism, Realism or Constructivism?“, *International Studies Review*, 2004 (1), p. 35–38.

⁹ Žr.: Currie (7 išnaša), p. 73–95.

¹⁰ „National states do not possess prediscursive, stable identities. States are never finished as entities, the tension between the demands of identity and the practices that constitute it can never be fully resolved, because the performative nature of identity can never be fully revealed. This paradox inherent to their being renders state in permanent need of reproduction: with no ontological status apart from the many and varied practices that constitute their reality, states are (and have to be) always in a process of becoming“. Campbell D., *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity*, Manchester: Manchester University Press, 1992, p. 11.

¹¹ Devetak R., „Postmodernism“, in: Burchill S. and Linklater A., eds., *Theories of International Relations*, New York: St. Martin Press, 1995, p. 200.

¹² Išsamiau žr.: McSweeney B., *Security, Identity and Interests: A Sociology of International Relations*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

į Europą“ (Vakarų pasaulį) metafora, kuri tiesiogiai susijusi su narystės NATO ir ES siekimo procesu. NATO ir ES, pateikdamos aiškius narystės kriterijus, turėjo (ir tebeturi) didžiulę įtaką formuojantis Lietuvos identitetui¹³.

Straipsnyje mėginama pažvelgti į nepriklausomos Lietuvos užsienio ir saugumo politiką kaip į valstybės identiteto formavimosi procesą. Jame daugiausia remiamasi socialinio konstruktyvizmo metodologija, pabrėžiančia vyraujančią nematerialiųjų veiksnių vaidmenį tarptautinės sistemos raidoje. Straipsnis pradedamas Lietuvos geopolitinės aplinkos, kaip skirtingai konstruojamų identitetų sąveikos, pristatymu. Šiame kontekste nagrinėjama Lietuvos vieta ir vaidmuo ES Šiaurės dimensijoje iki narystės NATO ir ES bei tapus visateise šių organizacijų nare. Toliau, analizuojant Lietuvos užsienio politikos gaires po dvigubos plėtros, plačiau apžvelgiamos jos dalyvavimo naujausiose ES užsienio politikos iniciatyvose perspektyvos ir problemos bei jos santykis su ES Rytų dimensija.

1. Lietuvos identitetas ir užsienio saugumo politika

Atkūrus nepriklausomybę, Lietuva, grįsdama savo užsienio ir saugumo politiką, orientavosi į tarpukario Lietuvos valstybės tęstinumą. Nenuostabu, kad ji orientavosi ir į tuo metu vyravusį vadinamąjį Vestfalijos (*Westphalian*) valstybių sistemos modelį, kuriame identitetas yra traktuojamas kaip tautinė valstybė, sienos – kaip aiškiai nustatytos teritorinės linijos, o tvarka – kaip stabilus galios pasiskirstymas tarp suverenių valstybių¹⁴. Vestfalijos modelyje suverenitetas – pagrindinis modernią politinę sistemą, kurioje teritorinio suvereniteto išsaugojimas yra svarbiausias saugumo ir užsienio politikos uždavinys, organizuojantis principas. Ši sistema išliko vyraujanti iki pat šaltojo karo pabaigos. Pagrindinės ją kuriančios distinkcijos yra *vidus/išorė* (angl. *inside/outside*), *anarchija/hierarchija*, *aš/kitas* (angl. *self/other*)¹⁵.

Konkrečioje valstybėje užsienio ir saugumo politikos strategijos yra formuojamos atsižvelgiant į tai, kaip interpretuojamas *kitas* ir *išorė*. Kaip parodė įvairios studijos, analizuojančios neorealistinę tikrovės koncepciją, *kitas* modernioje valstybių sistemoje yra konstruojamas kaip *grėsmė*¹⁶. Pasaulis yra dalijamas į saugų, racionaliai valdomą tautinės valstybės vidų ir pavojingą, anarchišką, neprognozuojamą išorę, į taikos ir grėsmės zonas. Būtent tokia tarptautinių santykių samprata plėtojama *Lietuvos nacionalinio saugumo pagrinduose*¹⁷. Lietuvos, kaip ir kitų posovietinės erdvės valstybių, politiniam diskursui būdinga tam tikra įtampa, atsirandanti tarp tautinės valstybės

¹³ Žr.: Maniokas K., *Europos Sąjungos plėtra ir europeizacija*, Vilnius: Eugrimas, 2003.

¹⁴ Albert M., Jacobson D., Lapid Y., (2 išnaša), p. 7–8.

¹⁵ *Ten pat*, p.11.

¹⁶ Žr.: Bartelson J., *A Genealogy of Sovereignty*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995; Biersteker J. T. and Weber C., eds., *State Sovereignty as Social Construct*, Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

¹⁷ Žr.: Miniotaite G., „The Baltic States: In Search of Security and Identity“ in Krupnick Ch., ed., *Almost NATO: Partners and Players in Central and Eastern European Security*, Lanham, Md: Rowman & Littlefield, 2003, p. 261–296.

identiteto ir integracinių jos užsienio politikos procesų¹⁸. Tautinės valstybės identitetas reikalauja *atsiribojimo* (angl. *exclusion*), arba identiteto, politikos¹⁹, o pagrindinis užsienio politikos tikslas – „grįžti į Europą“ arba į Vakarų saugumo bendruomenę – *įtraukimo* (angl. *inclusion*), arba integracijos, politikos²⁰. Atitinkamai straipsnyje šiuolaikinio Lietuvos politinio identiteto formavimosi procesas nagrinėjamas kaip tautinės valstybės (suvereniteto) ir integracijos diskursų sąsaja. Diskursų sankirtos taškai (angl. *nodal points*) yra skirtingos Europos ir Rusijos sampratos.

Po šaltojo karo formuojantis naujai pasaulio tvarkai identiteto rekonceptualizavimas ir užsienio politikos tikslų performulavimas tapo aktuali uždaviniu visiems Lietuvos saugumo erdvės dalyviams. Tai atsispindi ir Lietuvos bei kitų Baltijos valstybių įsitraukimo po 50 metų pertraukos į Europos didžiąją politiką vertinimuose. *Lietuva* šį faktą interpretavo kaip istorinio teisingumo atkūrimą, *grįžimą* į Europą, iš kurios ji buvo brutaliai išplėšta 1940 metais. Nenuostabu, kad iš pradžių jos užsienio ir saugumo politikos tikslai buvo formuluojami tautinės valstybės diskurso, pabrėžiančio aplinkos grėsmingumą, sąvokomis. *Vakaruose* Baltijos valstybių sugrįžimas į Europos žemėlapi dažniausiai vertinamas kaip Vakarų galios, pergalės šaltajame kare patvirtinimas. Tačiau vis didesnį svorį įgyja požiūris, kuris šaltojo karo pabaigą ir su tuo susijusius geopolitinius pokyčius vertina kaip idėjų bei normatyvinių veiksmų svarbos istoriniame procese įrodymą. Konkrečiai kalbama apie naujas galimybes, atsiveriančias liberalizmo vertybių bei saugumo bendruomenės plėtrai²¹. *Rusijoje* taip pat ryškus dvejojas Baltijos valstybių nepriklausomybės vertinimas. Iš pradžių vyraujančiu tampa požiūris, kad Baltijos valstybių nepriklausomybė – tai labai svarbių teritorijų praradimas, Rusijos kaip valstybės silpnumo požymis. Atitinkamai užsienio ir saugumo politikoje siekiama išsaugoti įtaką Baltijos valstybėms, jos apibrėžiamos kaip „artimasis užsienis“, ypatingų Rusijos interesų zona. Šalia šio požiūrio vis dar mažiau populiaru, tačiau perspektyvesnė yra nuomonė, kad Baltijos valstybių nepriklausomybės pripažinimas yra svarbi Rusijos demokratėjimo ir suartėjimo su Vakarais prielaida.

1994 metais Baltijos valstybėms įsitraukus į NATO programą „Partnerystė taikos labui“ (*Partnership for Peace*) bei pareiškus norą tapti visavertėmis NATO ir ES narėmis, Baltijos matmuo tampa svarbia Europos debatų saugumo tema dalimi. Tuo metu ir Vakarams, ir Rusijai, ir Lietuvai iškyla vadinamoji *Baltijos saugumo dilema*, kurios sprendimas pagal taiklų to laikotarpio Švedijos ministro pirmininko Karlo Bildto posakį tarsi lakmuso popierėlis parodo skirtingų valstybių gebėjimą taikiai sugyventi naujomis sąlygomis²². Baltijos dilemos, apibrėžiamos kaip būtiny-

¹⁸ Žr.: Kuus M., „Toward Cooperative Security? International Integration and the Construction of Security in Estonia“, *Millennium: Journal of International Studies*, 2002, 31 (2), p. 297–317; Miniotaite G., „The Security Policy of Lithuania and the „Integration Dilemma“, *COPRI Working Papers*, 2000, p. 5.

¹⁹ Sąvoka „identiteto politika“ yra gana plačiai vartojama analizuojant šiuolaikinius politinius procesus. Žr.: Smith G., Law V., Wilson A., Bohr A. and Allworth E., *Nation-Building in the Post-Soviet Borderlands: The Politics of National Identities*, Cambridge: Cambridge University Press, 1998.

²⁰ Kaip pažymi Peteris van Hamas ir Przemyslawas Grudzinski, įtampa tarp identiteto ir integracijos politikos būdinga visoms posovietinėms Europos valstybėms. Žr.: Ham van P. and Grudzinski P., „Europe’s New ‘Sphere of Affluence’“, *The National Interest*, Winter 1999/2000, p. 58.

²¹ Žr.: Adler E. and Barnett M., eds., *Security Communities*, Cambridge: Cambridge University Press, 1998.

²² Žr.: Bildt C., „The Baltic Litmus Test“, *Foreign Affairs*, 1994 (5), p. 73.

bė suderinti gana prieštarigus Baltijos valstybių, Vakarų ir Rusijos interesus, ištakos slypi skirtingose saugumo koncepcijose. Tuo metu Lietuvos saugumo ir užsienio politikoje vyravo instrumentinė integracijos į Vakarų interpretacija: kad narystė NATO ir ES – tai priemonė Lietuvos suverenitetui nuo neprognozuojamos, grėsmingos Rusijos apsaugoti. Baltijos matmens atsiradimas Europos politikoje labiausiai komplikavo Vakarų valstybių ir Rusijos santykius. Ryžtingas Lietuvos siekis tapti NATO nare Rusijoje suvokiamas kaip iššūkis šalies nacionaliniams interesams ir kaip įtampa su NATO valstybėmis šaltinis. O Vakarai iš pat pradžių mėgino peržiūrėti tradicinį santykių su Rusija modelį. Siekdami palaikyti demokratizacijos procesus Rusijoje, jie bando kurti bendrą vertybių erdvę, apimančią ir Baltijos valstybes, ir Rusiją. Įstojus Švedijai ir Suomijai į Europos Sąjungą, Baltijos dilemos sprendimas tampa ES užsienio politikos *Šiaurės dimensijos* dalimi.

2. Europos Sąjungos Šiaurės dimensija ir Lietuvos užsienio saugumo politika

1995 m. Švedijai ir Suomijai įstojus į ES, o Rusijos ir Suomijos sienai tapus rytine ES siena, Šiaurės kryptis ES užsienio politikoje įgyja savarankišką reikšmę. 1997 m. Suomija ES pasiūlė *Šiaurės dimensijos iniciatyvą* (ŠDI), kuri nuo 1998 m. tapo oficialia Europos Sąjungos politikos dalimi. Šiaurės dimensiją galima laikyti jau egzistuojančių regione institucijų koordinatorė, derinančia Baltijos jūros valstybių tarybos ir ES programų finansavimą²³. Oficialus Šiaurės dimensijos tikslas – skatinti vadinamąjį horizontalųjį Šiaurės Europos veikėjų bendradarbiavimą. Ypatingas dėmesys skiriamas ekonominėms, socialinėms ir gamtos saugos problemoms. Šioje veikloje dalyvauja 11 Šiaurės Rytų Europos valstybių: Danija, Estija, Islandija, Latvija, Lietuva, Lenkija, Norvegija, Rusija, Suomija, Švedija ir Vokietija.

ŠDI veikla apima Baltijos regioną, kuris akademinėje literatūroje dažnai apibrėžiamas kaip modernios ir postmodernios politikos sąveikos erdvė²⁴. Šiaurės valstybės, pabrėžiančios decentralizaciją, horizontaliųjų ryšių svarbą, toleranciją, yra artimesnės postmodernistinei politikai, kuri, pripažindama tikrovės sudėtingumą ir reliatyvumą, atsisako modernizmo epochai būdingo gnoseologinio optimizmo ir su juo susijusio tikslo visiškai kontroliuoti ir prognozuoti socialinę aplinką. Nauja prasmė suteikiama teritorijos sąvokai – vieną valstybę nuo kitos *skiriančios* sienos (angl. *border*) samprata keičiama valstybes *vienijančio* pasienio (angl. *boundary*) sąvoka²⁵.

Lietuva, kaip ir kitos posovietinės regiono valstybės, savo tikslais, ją supančios erdvės traktavimu yra artimesnė moderniai suvereniteto politikai, kuriai būdingas vidaus ir išorės supriešinimas. Rusija taip pat savo interesus regione (sieki išsaugoti

²³ Dar iki iniciatyvos pradžios Šiaurės Europoje veikė tokios regioninės institucijos kaip Baltijos jūros valstybių taryba (the Council of Baltic Sea States), Šiaurės Taryba (Nordic Council) bei Barenco jūros Euro - Arktikos taryba (Barents Euro-Arctic Council).

²⁴ Žr.: Lehti M. & Smith D., eds., *Post-Cold War Identity Politics: Northern and Baltic Experiences*, London: Frank Cass, 2003; Hansen L. & Waever O., eds., *European Integration and National Identity: the Challenge of the Nordic States*, London & New York, Routledge, 2002.

²⁵ Žr.: Friis L. and Murphy A., „The European Union and Central and Eastern Europe: Governance and Boundaries“, *Journal of Common Market Studies*, 1999, 37(2), p. 211–32.

teritorinį integralumą ir egzistuojančią regione karinės galios pusiausvyrą) apibrėžia modernybės diskurso sąvokomis. Modernistiniame Rusijos naratyve Baltijos valstybės traktuojamos kaip prarastos teritorijos, o tai komplikuoja jų kaip lygiaverčių partnerių pripažinimą²⁶.

Baltijos regiono valstybės prisijungė prie ŠDI siekdamos gana skirtingų tikslų. Suomija ir Švedija siekė padidinti savo įtaką Europos Sąjungoje, Norvegija ir Islandija – glaudžiau bendradarbiauti su ES institucijomis, Lenkija, Latvija, Lietuva ir Estija tikėjosi, kad, dalyvaudamos ŠDI, greičiau taps ES narėmis ir taip padidins savo saugumą. Rusija savo išitraukimą į ŠDI vertino gana nevienareikšmiškai, išvelgdama Šiaurės dimensijoje tai Vakarų siekį atriboti Kaliningrado sritį nuo Rusijos, tai atsiveriančias bendradarbiavimo su Vakarais galimybes, jei Rusija taps vartais (angl. *gateway*) į Europos Sąjungą²⁷. Turbūt dėl dalyvių kultūrinės, politinės ir ekonominės įvairovės Baltijos regionas buvo pradėtas vadinti ES laboratorija, poligonu, kuriame išbandomi ir apobuojami Europos Sąjungos valdymo modeliai. Daugelio pamėgta laboratorijos metafora gali būti įvairiai interpretuojama. Pirmiausia laboratorijos metafora atskleidžia, kad tai nėra natūraliai gimstantis regionas, o „iš viršaus“ organizuojama bendra erdvė. Kuriant regioną vienijantį naratyvą, tam tikro „natūralumo“ šiai erdvei suteikia Baltijos jūros ir su ja siejamos taikaus bendradarbiavimo istorijos interpretacijos. Antra, laboratorijos, kurioje vyksta skirtybių sugyvenimo eksperimentas, metafora neišvengiamai veda prie klausimo – koks yra eksperimento sumanytojų ir jo dalyvių santykis? Gal deklaruojamas ryšių horizontalumas tėra tik iliuzija, gal atidesnis žvilgsnis atskleistų hierarchinę regiono struktūrą? Atsakymas į šiuos klausimus slypi regiono specifikoje. Regione veikia ne tik minėtos 11 valstybių, bet ir Europos Sąjunga, kaip visuma.

Europos Sąjunga nėra normali valstybė, tai – „transnacionalinė politinė sistema“ (angl. *transnational political system*)²⁸, „pilietinė galia“ (angl. *civilian power*)²⁹, kurios tarptautinis autoritetas slypi ne karinėje, o politinėje ir ekonominėje galyje. Transformuodama aplinką, ji kuria bendrą ekonominę, politinę ir vertybinę erdvę. Būdama patraukli kitoms valstybėms dėl savo ekonomikos laimėjimų bei taikios užsienio politikos, ji tampa sektiniu pavyzdžiu ir tokiu būdu daro įtaką tarptautinei aplinkai. ES pritaria Suomijos iniciatyvai išplėsti Šiaurės regioną, faktiškai jį kuriant „persidengia“ Baltijos ir Šiaurės regionai. Konstruojant Šiaurės regioną panaudojamas Šiaurės valstybių bendradarbiavimo patyrimas ir ES jau anksčiau taikyti valdymo modeliai. Priimami ir vykdomi pirmasis ir antrasis Šiaurės dimensijos veiksmų planai³⁰. Įgyvendinant planus remiamasi individualiomis ES sutartimis su kiekviena

²⁶ Žr.: Morozov V., „The Baltic States in Russian Foreign Policy Discourse: Can Russia become a Baltic Country?“, Marko Lehti & David Smith (eds.), p. 239–240, (24 išnaša).

²⁷ Žr.: Joenniemi P., Sergounin A., *Russia and the European Union's Northern Dimension*, Nizhny Novgorod: Nizhny Novgorod University Press, 2003.

²⁸ Moravcsik A., *The Choice for Europe. Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*, Ithaca/New York: Cornell University Press, 1998, p. 1.

²⁹ Žr.: Hill C., „Closing the capabilities-expectations gap?“ in Peterson J., Sjursen H., eds., *A Common Foreign Policy for Europe? Competing visions of the CFSP*, London and New York: Routledge, 1998, p. 91–107.

³⁰ *The First Northern Dimension Action Plan, 2000–2003*:

http://europa.eu.int/comm/external_relations/north_dim/ndap/06_00_en.pdf, 2004 07 12.

The Second Northern Dimension Action Plan, 2004–2006:

http://europa.eu.int/comm/external_relations/north_dim/ndap/com03_343.pdf, 2004 07 12.

šalimi dalyve³¹, finansavimo šaltiniai – įvairios ES programos³² bei bendradarbiavimo partneriai³³. Šiaurės dimensijos iniciatyva veikia kaip ES instrumentas, suteikiantis formą regiono dalyvių bendradarbiavimui. Grįžtant prie regiono – laboratorijos metaforos, galima teigti, kad šiai iš modernistinio diskurso atėjusiai sąvokai suteikiamas postmodernistinis turinys: skirtybių sugyvenimo laboratorijoje gimsta tam tikras ES ir ją supančios erdvės organizavimo modelis, kurį kuria *visi* regiono dalyviai.

Koks Lietuvos vaidmuo šioje Šiaurės Europos regiono laboratorijoje? Po to, kai 1997 metais Estija buvo pakviesta pradėti derybas dėl narystės su ES, o kaimynė Lenkija – su NATO, Lietuvos narystė šiose organizacijose taip pat įgavo gana realius kontūrus. Būti pakviestai derybų su ES tarsi nebuvo ypatingų išorinių kliūčių, tereikėjo įtikinti Europos Komisiją ir ES valstybes nares, kad Lietuva atitinka Kopenhagos kriterijus. Tačiau narystei NATO aktyviai priešinosi Rusija, siūlydama alternatyvius saugumo variantus³⁴. Be to, ir Vakarų valstybės neturėjo bendros nuomonės Baltijos valstybių narystės NATO klausimu. Taigi Lietuva, 1998 metais prisijungdama prie ŠDI, traktavo dalyvavimą šioje programoje kaip vieną iš pagrindinių šalies užsienio politikos tikslų – narystės ES ir NATO bei gerų santykių su kaimynais – įgyvendinimo instrumentą. Dalyvavimas ŠDI suteikė Lietuvai galimybę suartėti su ES institucijomis, įgyti regioninio bendradarbiavimo įgūdžių bei prisidėti prie Rusijos integracijos į šį regioną.

Dauguma ŠDI dalyvaujančių valstybių turi bendrą sieną su Rusija, tačiau palyginti neilga Lietuvos sausumos siena su Kaliningrado sritimi yra ypač svarbi Rusijai ir visam regionui. Žlugus Sovietų Sąjungai ir Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, 1991 metais Rusija prarado savo teritorinį vientisumą. Mažiausios ir labiausiai atsilikusios (iš 89) Kaliningrado srities ryšys su Rusija tapo priklausomas nuo jos tranzito (karinio, ekonominio, asmenų judėjimo) per Lietuvą sąlygų. Nenuostabu, kad Rusija siekė ir siekia išsaugoti politinę ir ekonominę įtaką Lietuvoje. Lietuvos požiūris į sieną su Rusija keitėsi atsižvelgiant į NATO ir Rusijos santykius bei ES politiką regiono atžvilgiu. Iš pradžių militarizuota Kaliningrado sritis buvo suvokiama kaip tiesioginė karinė grėsmė Lietuvos nepriklausomybei. Ypač Kaliningrado grėsmės Lietuvai klausimas buvo aktualinamas 1994 metais. Jis keltas Baltijos Asamblėjoje, Lietuvos Vyriausybės programoje. Tais pačiais metais karinių ir pavojingų krovinių

³¹ Bendradarbiavimas su Islandija ir Norvegija grindžiamas ekonomine sutartimi (Economical Area Agreement), su Baltijos valstybėmis ir Lenkija – Europos sutartimi, su Rusija – Partnerystės (Partnership Cooperation Agreement) sutartimi.

³² Finansuojant Šiaurės dimensijos veiksmų planus dalyvauja INTERREG, „Phare“, TACIS, ISPA ir SAPARD programos.

³³ Bendradarbiavimo partneriai yra Europos rekonstrukcijos ir plėtros bankas (European Bank for Reconstruction and Development), Europos investicijų bankas (European Investment Bank), Pasaulio bankas (World Bank), JAV Šiaurės Europos iniciatyva (U.S. Northern European Initiative) ir kiti.

³⁴ Po Baltijos valstybėms gana nepalankių NATO viršūnių susitikimo Madride (1997) rezultatų ir prieš pasirašant JAV ir Baltijos chartiją (1998) Rusija pateikė savo siūlymus dėl saugumo garantijų Baltijos valstybėms. Šiuose siūlymuose ypač akcentuojama Baltijos valstybių nesijungimo į karinius blokus, neutraliteto politikos svarba. Rusijos saugumo garantijas siūloma įtvirtinti dvišalėje Baltijos valstybių ir Rusijos sutartyje. Baltijos valstybės vieningai atmetė šiuos Rusijos siūlymus.

tranzito per Lietuvos teritoriją taisyklių priėmimą lydėjo arši opozicijos kritika, būgštavimai dėl galimo suvereniteto praradimo³⁵. Šis požiūris į Kaliningrado sritį kaip į nuolatinės grėsmės Lietuvos nepriklausomybei šaltinį išreikštas ir Lietuvos Respublikos nacionalinio saugumo pagrindų įstatyme, patvirtintame 1996 metų pabaigoje³⁶. Palaipsniui šią „kietą“ (angl. *hard*) saugumo poziciją pakeitė „minkšto“ (angl. *soft*) saugumo reikalavimas: 2002 metais patvirtintoje Nacionalinio saugumo strategijoje Kaliningrado klausimas pateikiamas ne kaip grėsmė Lietuvos saugumui, o kaip bendra regiono problema. Lietuva santykiuose su Kaliningrado sritimi siekia „geros kaimynystės ir ekonominės, prekybinės bei kultūrinės partnerystės santykių palaikymo, srities ekonominio išsivystymo atsilikimo ir gyvenimo lygio atsilikimo nuo kaimyninių valstybių, ypač šioms stojant į ES, mažinimo“³⁷. Galima sutikti su studijos apie Kaliningrado sritį autoriais, kad „Lietuvos užsienio politikoje Kaliningrado sritis iš pagrindinės grėsmės saugumui 9-ajame dešimtmetyje transformavosi į privalumą – į galimybę vaidinti nepriklausomą pietryčių Baltijos jūros regiono lyderio, realiai prisidedančio prie saugumo didinimo regione, vaidmenį“³⁸. Šiai požiūrio į Kaliningrado srities reikšmę Lietuvos užsienio politikai transformacijai didelę įtaką turėjo Lietuvos dalyvavimas ŠDI.

Lietuva, prisidedama prie ŠDI, aktyviai dalyvauja Kaliningrado srities integravimo į Šiaurės Europos regioną projektuose sprendžiant energetikos, transporto, sienos kirtimo bei aplinkosaugos problemas. 1998 m. Lietuvos ir Rusijos tarpvyriausybiniame komisijoje buvo sudaryta darbo grupė Lietuvos regionų ir Kaliningrado srities bendradarbiavimui plėtoti, o 2000 m. įkurta *Lietuvos ir Kaliningrado srities ilgalaikio bendradarbiavimo taryba*. Lietuva ir Rusija teikė bendrus siūlymus pirmajam ir antrajam ŠDI veiklos planams. 2000 m. pradžioje jos bendrai pateikė Europos Komisijai 15 transporto, energetikos, aplinkosaugos, sveikatos apsaugos ir kitų bendrų projektų. Jie buvo pavadinti *Nidos iniciatyvomis* ir įgyvendinami šalių vidaus, dvišalės pagalbos ir ES programų lėšomis. Nidos iniciatyva yra pirmoji bendra Lietuvos ir Rusijos iniciatyva. 2003 m. balandžio mėnesį įvykusioje Šiaurės dimensijos konferencijoje Lietuva ir Rusija antrajam ŠDI veiksmų planui pateikė iniciatyvą *Nida 2*, kurią sudaro 5 papildyti ir atnaujinti bendradarbiavimo su Kaliningrado sritimi projektai, apimantys transporto, gamtosaugos ir socialines problemas. Lietuva dalyvauja euroregionų *Nemunas* (įsteigtas 1997), *Baltija* (1998), *Saulė* (1999) ir *Šešupė* (2003) veikloje. Regionai vienija Lietuvos, Kaliningrado srities, Baltarusijos, Lenkijos, Latvijos, Švedijos savivaldybes³⁹.

³⁵ Sirutavičius V., Stanytė-Tolockienė I., „Rusijos Federacijos Kaliningrado srities strateginė reikšmė“, Vitkus G., sud., *Lietuvos metinė strateginė apžvalga 2002*, Vilnius: Lietuvos karo akademija, 2003, p. 181.

³⁶ Žr.: „Lietuvos Respublikos nacionalinio saugumo pagrindų įstatymas“, priimtas 1996 12 19, *Valstybės žinios*, 1997, 2, p. 2–20.

³⁷ *Nacionalinio saugumo strategija*, 2002, http://www.kam.lt/catalog/ministerija/nacionalinio_saugumo_strategija_06_05.doc, 2004 08 01.

³⁸ Sirutavičius V., Stanytė-Tolockienė I., „Rusijos Federacijos Kaliningrado srities strateginė reikšmė“, p. 186 (35 išnaša).

³⁹ Plačiau apie Lietuvos dalyvavimą euroregionų veikloje žr.: Euroregionai, http://www.urm.lt/data/5/LF2129325_kalin-1.htm.

Lietuvai tapus NATO ir ES nare, jos santykiai su Rusija virsta ES ir Rusijos santykių dalimi. 2002 metų pabaigoje pasirašyta ES ir Rusijos sutartis dėl Rusijos tranzito iš Kaliningrado anklavo per Lietuvos teritoriją paskatino Rusiją 2003 metais ratifikuoti ilgai delstą Lietuvos ir Rusijos valstybės sienos sutartį bei pasirašyti readmisijos sutartį. Nuo 2003 metų liepos 1 d. įsigaliojusios griežtesnės Kaliningrado sritys gyventojų tranzito per Lietuvą taisyklės (vizų reikalavimas) priartino Lietuvą prie Šengeno sutarties erdvės, nesukeldamos pastebimo Lietuvos ir Rusijos santykių pablogėjimo⁴⁰. Kaliningrado sritis Lietuvos politiniame diskurse iš problemos virto „galimybių langu“, atveriančiu regioninio bendradarbiavimo formų įvairovę⁴¹. Lietuva pasirodė pajėgi kūrybiškai įgyvendinti ES siūlomą bendradarbiavimo modelį. Tai turėjo įtakos jos savivokai regione. Lietuvos kaip tilto tarp Rytų ir Vakarų įvaizdį keitė Lietuvos ir Vakarų placdarmo ir galiausiai – Vakarų vertybių avanposto įvaizdžiai⁴². Be to, dalyvavimas Šiaurės dimensijoje paspartino ES normų ir taisyklių institucionalizavimo procesą Lietuvos Konstitucijoje bei įstatymuose.

Nors regioninio bendradarbiavimo patyrimas buvo sėkmingas, Lietuvos naratyve, pagrindžiančiame jos šiuolaikinį politinį identitetą, priklausymas Europos Šiaurės regionui nevidina ypatingo vaidmens. Skirtingai nuo Estijos užsienio reikalų ministro T. H. Ilveso, pareiškusio, kad Šiaurės dimensija yra „mūsų natūralios vietos Šiaurės regione atkūrimo priemonė“⁴³, Lietuvos politikai linkę apibrėžti Lietuvą kaip Centrinės Europos valstybę. Vytautas Landsbergis 2000 metais vykusioje konferencijoje, skirtoje regioninio saugumo klausimams, pasiūlė Baltijos regioną vadinti Baltijos Centrinės Europos regionu⁴⁴. Latvijos politikai savo šalį vadina Šiaurės Baltijos valstybe. Tai leidžia teigti, kad „iš viršaus“ kuriamas Baltijos jūros valstybių regionas nekonstruoja bendro identiteto⁴⁵. Tapusiai ES ir NATO nare Lietuvai, atrodo, artimesnė yra *Platesnės Europos – Naujųjų kaimynų* iniciatyva, formuojanti ES Rytų politiką.

⁴⁰ Pažymėtina, kad Rusijos gyventojų tranzito per Lietuvos teritoriją klausimas išlieka potencialios įtampos tarp valstybių šaltiniu. 2004 metų rugsėjo mėnesį Lietuvos Seimas priėmė rezoliuciją, kuria atmetė kai kurių ES valstybių gana palankiai vertinamą Rusijos siūlymą sukurti asmenų ir prekių tranzito koridorių tarp Kaliningrado sritys ir likusios Rusijos per Lietuvos teritoriją.

⁴¹ Žr.: Ušackas V., „Lithuania and Kaliningrad: building a partnership for the new Europe“, http://www.urm.lt/data/3/EF31014125_0727usac.htm, 2004 07 14.

⁴² Žr.: Miniotaite G., „Convergent Geography and Divergent Identities: A Decade of Transformation in the Baltic States“, *Cambridge Review of International Affairs*, 2003, 16 (2), p. 209–222; Pavlovaite I., „Paradise Regained: The Conceptualization of Europe in the Lithuanian Debate“, in Lehti M. & Smith D., p. 199–218, (24 išnaša).

⁴³ Cituojama pagal Ruutsoo R., „A Perspective on the Northern Dimension from the Baltic States“, 2002, <http://www.bd.lst.se/dimensionen/rapport/14.pdf>, 2004 08 13.

⁴⁴ Landsbergis V., *The Role of NATO in the Changing Security Environment of Europe: Materials of the Conference*, Vilnius, 2000, p. 23–24.

⁴⁵ Carlos-Einaras Stalvantis pažymi, kad nors regiono valstybės nėra vieningos, tačiau galima išskirti kelis artimus savo požiūriu į ES Konstituciją ir valdymą valstybių blokus: Estija–Švedija–Suomija, Vokietija–Danija, Lietuva–Lenkija. Žr.: Stalvantis C.E., „Interests, Loyalties, and the Lures of Power: the Baltic Sea States in Future European Governance“, Huldt B., Ries T., Mortberg J., Davidson E., eds., *The New Northern Security Agenda: Perspectives from Finland and Sweden*, Stockholm: Swedish National Defence College, 2003, p. 93.

3. Naujoji Lietuvos užsienio politika

Lietuvai tapus Europos Sąjungos ir NATO nare, iškilo uždavinys naujai suformuluoti pagrindinius užsienio ir saugumo politikos tikslus bei surasti savo vietą Europos Sąjungos bendroje užsienio ir saugumo politikoje (BUSP). Siekiant narystės, Lietuvos, kaip ir kitų valstybių kandidačių, tiek vidaus, tiek užsienio politika neišvengiamai buvo adaptacinė. Aiškiai suformuluoti narystės reikalavimai bei gerai apgalvotas jų įgyvendinimo kontrolės mechanizmas nepaliko ypatingos erdvės kandidačių iniciatyvai. Suvaržytos išipareigojimo atitikti *Acquis*, laiku uždaryti derybinius skyrius ar siekti savo gynybos struktūrų suderinamumo su NATO struktūromis, jos skyrėsi nebent vieta „pažangumo“ lentelėje. Lietuva buvo tarp pažangiausiųjų kelyje į NATO⁴⁶, Estija – į ES. Naujosios narės, ir toliau dalyvaudamos ŠDI veikloje, siekė savarankiškesnio ir reikšmingesnio vaidmens BUSP. 2003 metais ES suformuluota *Platesnės Europos* koncepcija suteikė šiems siekiams institucinius rėmus⁴⁷. Koncepcijoje numatytas glaudesnis Europos Sąjungos bendradarbiavimas su kaimyninėmis šalimis, kurios šiuo metu neturi narystės ES perspektyvų. Kaip pažymėjo Javieras Solana, „Europos susivienijimas ir prisijungusių valstybių integracija padidins mūsų saugumą, tačiau taip pat priartins Europą prie neramių rajonų“, mūsų tikslas – „skatinti sukurti gerai valdomų šalių žiedą prie Europos Sąjungos rytinės ir Viduržemio jūros sienų, kad ekonominio ir politinio bendradarbiavimo privalumais galėtų pasinaudoti mūsų būsimos kaimynės“⁴⁸. Iš pradžių rytinė *Platesnė Europa* apėmė Ukrainą, Moldovą, Baltarusiją, vėliau (2004 metų birželio mėnesį) ji buvo papildyta Kaukazo valstybėmis – Armėnija, Azerbaidžanu ir Gruzija. *Platesnės Europos* koncepcijoje santykius su kaimyninėmis šalimis siūloma grįsti jau išmėgintu sąlygiškumo (angl. *conditionality*) principu, t.y. bendradarbiavimo pobūdis tiesiogiai siejamas su šalių pažanga vykdam demokratines reformas bei įgyvendinant žmogaus ir mažumų teises. Taip pat atsizvelgiama į šalių gebėjimą laikytis tarptautinėje bendruomenėje priimtų bendradarbiavimo standartų.

Pasiūlytas santykių su kaimynėmis formatas pasirodė patrauklus visoms naujai įstojusioms šalims, tačiau aktyviausiai *Platesnės Europos – Naujųjų kaimynų* idėjai pritarė Lenkija ir Lietuva. Lenkijos užsienio reikalų ministerija 2003 metų pradžioje pateikė ES dokumentą, kuriame buvo suformuluotos pagrindinės Rytų politikos idėjos, pavadintos Rytų dimensija. Pastaroji, kaip ir Šiaurės dimensija, siūlo tam tikrą santykių su kaimynais modelį. Dokumente pabrėžiama, kad ES Rytų dimensija

⁴⁶ 1997 metais pradėtos organizuoti regioninės Vilniaus konferencijos 2000 metais subūrė narystės NATO siekiančias valstybes į „Vilniaus dešimtuką“. „Vilniaus dešimtuką“ sudaro Albanija, Bulgarija, Kroatija, Estija, Latvija, Lietuva, Makedonija, Slovakija, Rumunija ir Slovėnija.

⁴⁷ Diskusiją apie *Platesnės Europos* politiką 2002 metais inicijavo Jungtinė Karalystė. Išsami *Platesnės Europos* koncepcija išdėstyta 2003 m. kovo 11 d. Europos Komisijos komunikate „*Platesnė Europa – kaimynystė: nauja santykių su mūsų rytiniais ir pietiniais kaimynais struktūra*“ (Wider Europe – Neighborhood: A New framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours).

⁴⁸ Javier Solana, EU High Representative „A Secure Europe in a Better World“, 2003 06 20, http://www.foreignpolicy.org.tr/eng/articles/solana_200603.htm (The reunification of Europe and the integration of acceding states will increase our security but they also bring Europe closer to troubled areas. Our task is to promote a ring of well governed countries to the East of the European Union and on the borders of the Mediterranean with whom we can enjoy close and cooperative relations).

turėtų ne konkuruoti su Šiaurės dimensija, o ją papildyti. Joje turėtų atsispindėti Šiaurės dimensijos patyrimas, taip pat ir naujų ES narių patirtis⁴⁹.

Kaip pažymi Christopheris Browningas ir Perttis Joenniemi, skirtumas tarp dimensijų yra kur kas didesnis, negu atrodo Lenkijos politikams. Bendras Šiaurės dimensijos tikslas – „sumažinti visas skiriamąsias linijas“ ir įveikti Rytų ir Vakarų supriešinimą⁵⁰. Siekdama sukurti bendrą politinę erdvę, kurioje ne narės taip pat turėtų įtakos priimant sprendimus, ji apima visas regiono valstybes. Rytų dimensija, turint omenyje jos tikslus, yra mažiau preteninga. Ji siekia priartinti ES kaimynes Ukrainą, Moldovą, Baltarusiją prie Europos Sąjungos standartų bei narystės ES. Nuoroda „Rytų“ (dimensija) neatlieka regioną vienijančios funkcijos, priešingai – ja gana aiškiai atskiriama Lenkija ir nepriklausančios Europos Sąjungai valstybės, kurių atžvilgiu Lenkijai tenka civilizuojanti funkcija⁵¹. Pagrindinė Lenkijos Rytų dimensijos prielaida yra požiūris į ES Rytų politiką kaip į potencialios grėsmės iš Rytų prevenciją.

„Visiems mums egzistuoja būtinybė užkirsti kelią potencialiems neigiamiems padariniams, kuriuos gali sukelti didėjantis modernizacijos atotrūkis tarp ES ir jos Rytų kaimynių. Šis atotrūkis gali paskatinti tokius neigiamus reiškinius kaip migracija, taip pat provokuoti tolesnį nusivylimą ir antivakarietiškus jausmus Rytų Europoje. Lenkija būtų pirmoji, kuri pajustų šių neigiamų padarinių poveikį“, – pabrėžė Lenkijos užsienio reikalų ministras Włodzimierz Cimoszewicz⁵². Galima sutikti su Browningu ir Joenniemi, kad Šiaurės dimensijoje Europa apibrėžiama kaip „olimpinių žiedų Europa“, o Rytų dimensijoje – kaip „koncentrinių apskritimų Europa“⁵³.

Kuri iš šių koncepcijų artimesnė Lietuvai? Sunku vienareikšmiškai atsakyti į šį klausimą: naujoji Lietuvos užsienio politika žengia dar tik pirmuosius žingsnius. Kaip pastebėjo Lietuvos užsienio reikalų ministras A. Valionis: „Mūsų dar laukia ilgas kelias, kol susivoksime valstybės poreikiuose ir uždaviniuose“⁵⁴. Tam tikras šio kelio gaires pateikia *Lietuvos užsienio politikos įstojus Lietuvai į Europos Sąjungą ir NATO koncepcijos projektas*, kuris buvo pristatytas visuomenei konferencijoje, įvykusioje Vilniaus universitete, praėjus vos kelioms savaitėms, kai Lietuva tapo ES ir NATO

⁴⁹ *Non-paper with Polish proposals concerning policy towards new Eastern neighbours after EU Enlargement*, January 2003, http://www.msz.gov.pl/start.php?page=1040000001&obj_display_cat=11&obj_display_full=393&obj_to_display_type=21, 2004 07 14.

⁵⁰ Browning Ch. S., „Towards A new Agenda? US, Russia and EU“, *The NEBI Yearbook 2003*, Berlin: Springer-Verlag, 2003, p. 274.

⁵¹ Žr.: Browning Ch. S. & Joenniemi P., „The European Union's Two dimensions: the Eastern and Northern“, *Security Dialogue*, 2003, 34 (4), p. 471–472.

⁵² „It is imperative for all of us to prevent potential negative consequences that may result from the growing modernisation gap between the EU and its Eastern neighbours. This gap might spur negative social phenomena such as migration pressures as well as provoke further frustration and anti - Western sentiments among the peoples of East European countries. Poland - situated on the border of the European Union - would be the first to feel the impact of those negative consequences“, Włodzimierz Cimoszewicz „The Eastern Dimension of the European Union. The Polish View“, Paris, Institute of Political Science, April 22, 2004, <http://www.msz.gov.pl/start.php>, 2004 08 15.

⁵³ Browning Ch. S. & Joenniemi P., „The European Union's Two dimensions: the Eastern and Northern“, p. 476, (51 išnaša).

⁵⁴ Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministro Antano Valionio kalba LR diplomatinė atstovybių vadovams, Vilnius, 2004 m. liepos 7 d., <http://www.urm.lt/>, 2004 08 19.

nare⁵⁵. Ir projekte, ir oficialiose pareigūnų kalbose pabrėžiama, kad Lietuva orientuojasi į aktyvią užsienio politiką siekdama tapti regiono centru: „Aš regiu Lietuvą – regiono lyderę per narystės Europos Sąjungoje ir NATO kokybę, per aktyviai plėtojamus kaimyninius santykius. Matau Lietuvą kaip savotišką regiono centrą, o Vilnių – regiono sostinę“, – taip, pristatydamas Lietuvos užsienio politikos koncepcijos projektą, Lietuvos ateitį prognozavo laikinasis Lietuvos prezidentas Artūras Paulauskas⁵⁶. Jam antrina Lietuvos užsienio reikalų ministras Antanas Valionis: „Regiono centro koncepcija bene vienintelė sujungia mūsų euroatlantinę dabartį su valstybės ateitimi, suteikia mūsų politikai ambicijos ir solidumo“⁵⁷. Natūraliai kyla klausimas – kokio regiono centru ketina tapti Lietuva? Atsakymas į jį tiesiogiai susijęs su Lietuvos identiteto samprata. Pagrindžiant naująją užsienio politiką, 1996–1997 metų Lietuvos politiniame diskurse iškilę jos regioninio tapatumo klausimai tampa vėl aktualūs. Tada Lietuvos identitetas buvo siejamas su Baltijos, Šiaurės Baltijos ir Rytų Centrinės Europos regionais. 2004 m. Lietuva, Europos Sąjungos ir NATO narė, pretenduoja „galbūt pirmą kartą istorijoje – sujungti Rytus ir Vakarus, Šiaurę ir Pietus, tapti traukos centru geografiškai ir kultūriškai nevieningame regione“⁵⁸. Konkretindamas šią idėją užsienio reikalų ministras kiek siaurina Lietuvos regionines ambicijas: „Turime inicijuoti ir įtvirtinti naujų regioninio bendradarbiavimo formatų, jungiančių Šiaurės, Vidurio ir Rytų Europos valstybes. Tai praplėstų regiono tapatybę, leistų ištrūkti iš tarpukariu suformuotų geografinių rėmų. Strateginė partnerystė su Lenkija, Šiaurės ir Baltijos šešetukas, institucinė Lietuvos ir Ukrainos partnerystė – visa tai galėtų būti išplėtota, įtraukiant naujas sritis, naujus partnerius, formuojant tarpusavio ryšiais susietą bendradarbiavimo erdvę“⁵⁹.

Pateiktos citatos leidžia teigti, kad Lietuva pretenduoja būti labai plataus regiono, apimančio ir Šiaurės, ir Rytų dimensijų valstybes, centru. Kuo grindžiamos tokios pretenzijos? Pirma, jau sėkmingai pradėtai darbais. Iš karto, paskelbus *Platesnės Europos* iniciatyvą, Lietuva suaktyvino bendradarbiavimą su Ukraina, Baltarusija, Kaukazo valstybėmis ir gali apeliuoti į konkrečius to bendradarbiavimo rezultatus⁶⁰. Antra, „vertinga patirtimi konsoliduojant demokratiją ir rinkos ekonomiką, plėtojant bendradarbiavimą su euroatlantinėmis struktūromis“⁶¹. Trečia, sėkmingu dalyvavimu Šiaurės dimensij-

⁵⁵ 2003 metais Lietuvos Respublikos Ministro Pirmininko Algirdo Brazausko potvarkiu buvo sudaryta darbo grupė, kuri parengė Lietuvos užsienio politikos įstojus Lietuvai į Europos Sąjungą ir NATO koncepcijos projektą.

⁵⁶ Laikinojo prezidento A. Paulausko kalba Vilniaus universitete 2004 m. gegužės 24 d. „Naujoji Lietuvos užsienio politika“, http://www.urm.lt/data/2/LF51152557_Paulauskokalba.htm, 2004 08 08.

⁵⁷ LR užsienio reikalų ministro Antano Valionio kalba LR diplomatinių atstovybių vadovams, Vilnius, 2004 m. liepos 7 d., (54 išnaša).

⁵⁸ Laikinojo prezidento A. Paulausko kalba Vilniaus universitete 2004 m. gegužės 24 d., (56 išnaša).

⁵⁹ LR užsienio reikalų ministro Antano Valionio kalba LR diplomatinių atstovybių vadovams, Vilnius, 2004 m. liepos 7 d., (54 išnaša).

⁶⁰ Apie Lietuvos santykius su Baltarusija ir Ukraina žr.: Lopata R., „Autoritarizmas Baltarusijoje: galimos grėsmės Lietuvos saugumui“, *Vitkus G., sud., Lietuvos metinė strateginė apžvalga 2002*, p. 201–214; *Understanding Belarus: Transition to Where? Proceedings of the International conference*, Vilnius, Lithuanian Military Academy, 2003 (9); Daniliauskas J., Lopata R., Sirutavičius V., Šatūnienė Ž., Vilpišauskas R., „The European Union and Ukraine: Lithuania's Viewpoint“, Jankauskas A., ed., *Lithuania Political Science Yearbook 2002*, Vilnius, 2003, p. 203–246.

⁶¹ Prezidento Valdo Adamkaus kalba susitikime su Lietuvoje akredituotų diplomatinių atstovybių vadovais 2004 07 14, <http://www.president.lt/lt/news.full/5125?PSID=42c199698aa3c9ab-bad8a4f6fe1114e7>, 2004 08 28.

joje. Ketvirta, nekonfliktinė santykių su Rusija raida. Ir galiausiai – geografinė padėtimi.

Konstruojant Lietuvos – regiono centro tapatybę pagrindžiantį naratyvą, keičiasi ir Lietuvos, ir regiono veikėjų samprata. Lietuva įvardijama ne kaip Vakarų ir Rytų civilizacijų riba, o kaip „civilizacijų kryžkelė“ (A. Paulauskas), „traukos centras“ (V. Adamkus), „Europos Sąjungos ir NATO simbolis, į kurį siektų lygiuoti kitos valstybės“ (A. Valionis). Rusija naujausioje koncepcijoje praranda „ontologinio Europos *Kito*“ (angl. *ontological Other*)⁶² statusą. Ji pripažįstama kaip bendros erdvės dalis: „Mūsų tikslas – organišką Kaliningrado srities pripažinimą Europoje, jos – o kartu ir visos Rusijos – atvirumą euroatlantiniam bendradarbiavimui“⁶³. Lietuva, siekdama tapti regioninio bendradarbiavimo centru, kuria pilietinės valstybės tapatybę telkdama kitas valstybes sektino pavyzdžio galia.

Kaip teigia Marko Lehti, panašia kryptimi keičiasi ir Estijos bei Latvijos tapatybės konstravimo naratyvai ir jas supančios erdvės koncepcija⁶⁴. Tarpukario aukso amžiaus naratyvas yra keičiamas nauja sėkmės istorija, kurioje pagrindinis vaidmuo tenka ekonomikos reformoms ir žinių visuomenei. „Baltijos tigras“ meta iššūkį egzistuojančiam Europos centrui. Baltijos valstybės jau ne Europos mokinukės, o pažangos nešėjos (angl. *forerunner*)⁶⁵. Visos Baltijos valstybės viena ar kita forma teigia, kad tiek Europai, tiek kaimyninėms valstybėms yra ko iš jų pasimokyti; jos galinčios ES pasiūlyti konkrečius sprendimus, „kaip žengti tolyn į Rytus“⁶⁶. Šiame Baltijos valstybių eksperčių vaidmenyje išryškėjo tam tikra specializacija; Estija pasireiškė kaip ekonomikos reformų lyderė, Latvija – finansų, o Lietuva – kaip tarptautinių politinių iniciatyvų. Tai iš dalies paaiškina Lietuvos pretenzijas tapti plataus regiono, vienijančio Šiaurę, Rytus ir Pietus, centru. Be to, esama mėginimų Lietuvos ambicijas aiškinti jos imperine praeitimi prisimenant Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, taip pat Lenkijos ir Lietuvos bendros valstybės istoriją⁶⁷. Tačiau šie mėginimai yra daugiau kultūrinio ir humanitarinio pobūdžio; šiuolaikiniame oficialiame politiniame diskurse

⁶² Žr.: Neumann B. I., *Russia and the Idea of Europe: A Study in Identity and International Relations*, London, Routledge, 1996.

⁶³ LR užsienio reikalų ministro Antano Valionio kalba LR diplomatinėms atstovyboms, Vilnius, 2004 m. liepos 7 d., (52 išnaša).

⁶⁴ Žr.: Lehti M., „Challenging the ‘Old’ Europe: Estonia and Latvia in a ‘New’ Europe“, Paper presented at the 5th Pan-European International Relations Conference “Constructing World Orders”, The Hague, 9-11 September 2004. Lehti analizė apima tik Estiją ir Latviją, tačiau, mano požiūriu, pagrindinės straipsnio išvados pritaikomos visoms Baltijos valstybėms.

⁶⁵ *Ten pat*, (64 išnaša).

⁶⁶ Laikinojo prezidento A. Paulausko kalba Vilniaus universitete 2004 m. gegužės 24 d., (56 išnaša).

⁶⁷ „Lietuviai negali be imperijos. LDK savo religine politika ėjo pirma visos Vakarų Europos ir praktiškai priartėjo prie sąžinės laisvės doktrinos, kuri, tarkime, JAV buvo deklaruota, bet kurios realiai iki pat XX a. nesilaikyta. Mes turime patirtį ir modelius, kaip realizuoti daugiatautį bendrumą. Rytuose mūsų galimybės ir galimi interesai aiškūs – tai Pietų Kaukazas, Centrinė Azija (posovietinė dalis) ir LDK teritorija, kuri tebegyva daugelio ukrainiečių bei baltarusių sąmonėje ir kuri nedings dar šimtmečius“. Beresnevičius G., „Imperija Rytuose, imperija Vakaruose. Lietuvos geopolitikos apmatai (1)“, 2004 05 24, <http://www.omni.lt>. Taip pat žr.: Ольжич В. „Геополитические претензии Литвы: механизм и истоки нового вызова России“, 2004 04 10, <http://www.regnum.ru/allnews/164051.html>, 2004 08 18.

nepopuliaru Lietuvos regiono lyderės ambicijas sieti su jos valstybingumo istorija⁶⁸.

Galima teigti, kad Lietuvos ambicijos tapti regiono centru grindžiamos dabarties laimėjimais, o ne jos didinga praeitimi: ji sėkmingai įgyvendino ekonomines ir politines reformas, nuosekliai siekė integracijos į Vakarų ekonomines ir politines struktūras. Labai svarbu tai, kad ryžtingai nutraukusi ryšius su Sovietų Sąjunga Lietuva sugebėjo išlaikyti gerus santykius su Rusija. Ji, nepaisant sudėtingo Kaliningrado klausimo, pirmoji iš Baltijos valstybių yra pasirašiusi sienos sutartį su Rusija bei sėkmingai sprendžia su Kaliningrado sritimi susijusias tranzito ir vizų problemas. Toks jos patyrimas imponuoja narystės ES siekiančioms buvusioms Sovietų Sąjungos respublikoms. Be to, Lietuvos vaidmenį regione teigiamai vertina ir skatina JAV ir ES.

Baigiamosios pastabos

Lietuvos užsienio politikos tikslų formulavimas ir pagrindimas neatsiejamas nuo valstybės identiteto konstravimo proceso. Jos, kaip ir kitų posovietinės erdvės valstybių, politiniam diskursui būdinga įtampa tarp tautinės valstybės identiteto ir integracinių užsienio politikos tikslų. Įsitraukimas į integracijos procesą ne tik paspartino ES normų ir taisyklių institucionalizacijos procesą Lietuvos Konstitucijoje bei įstatymuose, bet ir prisidėjo prie Lietuvos politinio identiteto kaitos. Konkrečiai dalyvavimas ES Šiaurės dimensijoje keitė Lietuvą kaip *tilto tarp Rytų ir Vakarų* įvaizdį *Lietuvos – Vakarų placdar-mo* įvaizdžiu. Tai savo ruožtu pakeitė Kaliningrado srities vaidmenį Lietuvos užsienio saugumo politikoje: iš grėsmės šalies saugumui jis virto bendra regiono problema, „gali-mybių langu“, priartinančiu Lietuvą prie Europos Sąjungos.

2004 metais prasidėjęs naujas Lietuvos valstybingumo etapas vidaus ir užsienio politikoje neretai apibūdinamas kaip idėjų vakuomo laikotarpis. Pasigendama bendro tikslo, vienijančio skirtingos orientacijos politines jėgas. Naujasis Lietuvos užsienio politikos koncepcijos projektas, siūlydamas *Lietuvos – regiono centro* idėją, mėgina užpildyti šį vakuumą. Koncepcijos projekto turinys gana nuosekliai išplaukia iš jau pradėtų regioninio bendradarbiavimo iniciatyvų. Lietuva, siekdama tapti regioninio bendradarbiavimo centru, kuria pilietinės valstybės tapatybę telkdama kitas valstybes sektino pavyzdžio galia.

Narystė ES ir NATO suteikia platesnes galimybes aktyviai Lietuvos užsienio politikai, tačiau savaimė nepadarė Lietuvos regiono centru. Sprendžiant iš straipsnyje apžvelgtų dokumentų bei oficialių kalbų, regioninė Lietuvos tapatybė dar tik gimsta, pretenzijos sujungti Šiaurę, Pietus ir Rytus idėjiškai nepakankamai pagrįstos, o regioną vienijančio naratyvo tėra tik užuomazgos. Mėginant suformuoti naująją Lietuvos užsienio politiką orientuojamasi ir į ES Šiaurės, ir į Rytų dimensijas: tarptautinės erdvės interpretavimu ji yra artimesnė Šiaurės dimensijai („olimpinių žiedų Europai“), o tikslais – lenkiškam Rytų dimensijos variantui. Tai rodo, kad pagrindžiant Lietuvos užsienio politiką susipina ir moderni, ir postmoderni politinių procesų sampratos.

⁶⁸ Įdomu pažymėti, kad Lenkijos užsienio reikalų ministras Włodzimierz Cimoszewicz, pagrįsdamas Lenkijos kaip Rytų dimensijos lyderės pretenzijas, nevengia apeliuoti į istorinius bendro regiono identiteto šaltinius: „Daugiau negu tris šimtmečius lenkai gyveno vienoje valstybėje su lietuviais, ukrainiečiais ir baltarusiais <...> žmonės, gyvenantys padalytos valstybės teritorijoje, niekada neparado vakarietiškosios savo identiteto dalies“. (For more than three centuries Poles lived in one state with Lithuanians, Ukrainians and Belarussians. Two hundred years ago that common state disappeared from the map of Europe. Yet people living on the territories of the partitioned Commonwealth never lost the western part of their identity). Włodzimierz Cimoszewicz, Minister of Foreign Affairs of the Republic of Poland, „The Eastern Policy of the European Union“, Paris, Institute of Political Science, April 22, 2004 <http://www.msz.gov.pl/start.php> .